

Udělování československého státního občanství „krajanům vracejícím se do vlasti“ podle ústavního zákona č. 74/1946 Sb.

Martin Nedvěd

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: martinnedved1@gmail.com

Granting of the Czechoslovak Citizenship to the “Compatriots Returning to Their Homeland” under Constitutional Act No. 74/1946 Coll.

Abstract:

The aim of this article is to highlight certain aspects of the application of Constitutional Act No. 74/1946 on the granting of citizenship to compatriots returning to their homeland, and to present some of the research brought to light from archival collections of the post-war Ministry of Labour and Social Welfare and of the Czechoslovak Foreign Institute. The article points out that remigration under article 1 of the above-quoted Constitutional Act was not merely a privileged naturalization as was remigration under article 2 – compatriots were legally entitled to citizenship. Attention is paid especially to the contemporary extensive interpretation, which we could capture through the maxim *in favorem remigrationis*. Hence, for example, the legal terms “liberation of Czechoslovak territory from enemy occupation” and “Czechoslovak resettlement action” used to be interpreted remarkably broadly in the administrative practice of the post-war republic. In addition, the study reflects on the concepts of nation that have been crucial in determining the state’s policy on compatriots and remigration, and it looks for parallels with the recent compatriot policy of the Government of the Czech Republic.

Keywords: Czechoslovakia 1945–1948; third republic; post-war remigration

Klíčová slova: Československo 1945–1948; třetí republika; poválečná reemigrace

DOI: 10.14712/2464689X.2024.20

Úvod

Tento článek volně navazuje na studii *Nemajetní krajané – plus pro stranu? Vliv KSČ na poválečnou reemigraci*.¹ Po pokusu reinterpretovat politickou dynamiku poválečné reemigrace do ČSR na základě studia archiválií Osidlovací komise ÚV KSČ² se pozornost autora obrací k tématu ryze právněhistorickému, a sice k otázkám aplikace ústavního zákona č. 74/1946, o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti. Tento předpis bývá neprávem opomíjen, ačkoli, jak o třetí republice trefně poznamenává Jakub Rákosník, právě koncepce občanství tvoří jeden z nejvýznamnějších kontrastních prvků, v nichž se odlišují politické režimy první a třetí republiky, a to „navzdory úzkostlivě zdůrazňované právní kontinuitě [...], která byla základem odbojového programu“.³ Jak bývá znovu a znovu připomínáno, v poválečné československé společnosti se promítly důsledky vzedmutého nacionalismu,⁴ přičemž obnova republiky byla spojena s úsilím o výstavbu národního státu Čechů a Slováků očištěného od menšin.⁵ Jistou ironií dějin je, že právě reemigranti, kteří se měli stát personálním substrátem budování etnicky homogenní republiky, začali být nejen v pohraničí nahlíženi jako nová menšina: „[M]nohdy ale okolí [na reemigrantech – pozn. autora] provokovala i jistá cizorodost, politická orientace nebo – viděno perspektivou osídlenců z vnitrozemí – ‚podivná‘ semknutost jednotlivých reemigrantských společenství. Ze všech těchto důvodů reemigranti často byli (proti své vůli a většinou i proti vůli ústředních politických aktérů) vnímáni jako menšina; skupina se specifickou mentalitou, mnohdy se lišící i jazykově, a se specifickými zájmy.“⁶ Takový výklad, který by krajanskou problematiku na straně jedné a menšinovou problematiku na straně druhé popisoval čistě jako *avers* a *revers*, by v českých realitách na základě zkušenosti reemigrace kulhal.

Drsný příměr Jacquese Rupnika praví, že východní Evropa pod sovětským jhem byla jako chladicí box: Otázka národnostních menšin v ní byla od konce války zmrazena, jednoho dne se však lednička porouchala a když jí otevřeli, vyvalil se smrad.⁷ Totéž platí i pro inverzní oblast krajanskou: Hned na podzim roku 1989 byla otevřena Pandořina skříňka zakotvením tzv. krajanské klauzule do maďarské ústavy. Českou politickou reprezentaci však tento problém nemusel tížit dlouho: Zánikem federace se zpřetrhaly naše ústavní vazby se Slovenskem, kterého se maďarská krajanská politika tehdy dotkla a dotýká dodnes. Český stát se tímto stal, slovy Petra Pitharta, jedním z etnicky „nejvychištěnějších“ států

¹ NEDVĚD, M. *Nemajetní krajané – plus pro stranu? Vliv KSČ na poválečnou reemigraci. Právněhistorické studie*, 2023, roč. 53, č. 2. Oba články vycházejí z rukopisu diplomové práce *Reemigrace do ČSR v letech 1945–1950*, jejímž vedoucím je JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D.

² Přestože je reemigrace pojem úsečný a zažitý, v tzv. reemigračních zákonech se s ním paradoxně nesetkáme. Do československého právního řádu si našel cestu skrz zákon č. 192/1946 Sb., o dvouletém hospodářském plánu; ten v § 9 odst. 2 písm. g deklaroval podporu reemigrace krajanů. Stejnou deklaraci později zopakoval též zákon č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu).

³ RÁKOSNÍK, J. – SPURNÝ, M. – ŠTAIF, J. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: Argo, 2018, s. 168.

⁴ KAPLAN, K. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 29.

⁵ KAPLAN, K. *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha: Panorama, 1990, s. 14–22.

⁶ SPURNÝ, M. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011, s. 295–296.

⁷ PITHART, P. *Obrana politiky II.: přednášky z let 1994–2018*. Praha: Leges, 2018, s. 66.

Evropy.⁸ Zaslepeni touto skutečností bychom neměli zapomínat, že řada jiných států takto etnický homogenní, na rozdíl od České republiky, není a skýtá současně domov rozličným národům včetně české diaspory: Dle odhadů se k českému původu ve světě hlásí až dva miliony osob.^{9,10}

Česká republika, krajané a reemigrace

Reemigrační zákony je možné kategorizovat jako součást širšího fenoménu tzv. krajanského zákonodárství.¹¹ Ještě do roku 2014 hovořila o krajanech preambule zákona č. 193/1999 Sb., o státním občanství některých bývalých československých státních občanů: „Parlament [...] vědom si, že zahraniční Češi a krajané přispívají k udržování a pěstování národního kulturního dědictví, jakož i k prohlubování vztahů sounáležitosti s Českou republikou [...]“¹² Z jednání se zástupci českých krajanských organizací ostatně vychází, dle důvodové zprávy, § 31 zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství České republiky a o změně některých zákonů.¹³ Zákon o státním občanství ČR z roku 2013 tímto ustanovením podstatně rozšířil možnost zjednodušeného nabytí státního občanství ČR prohlášením. Na jeho základě mohou nyní nabytí státní občanství ČR bývalí čeští či českoslovenští státní občané a dále jejich potomci (děti a vnuci), kteří českými či československými státními občany nikdy nebyli.^{14,15} Je třeba mít na paměti, že o § 31 odst. 3 by bylo nepřesné referovat jako

⁸ Tamtéž, s. 73.

⁹ HALÁSZ, I. *Krajanía a tzv. krajanské zákony na ich podporu v strednej Európe*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2014, s. 139.

¹⁰ Je otázkou, zda se od roku 1946, kdy byl otištěn následující povzdech, zájem české společnosti o její diasporu roznítit: „Krajanská otázka nemá v ČSR popularity. Naše školy neznají ani vynikající krajany; v učebni osnově pro ně není místa. Naproti tomu cizí pionýři nejsou opomenuti v žádném dějepisném nebo zeměpisném díle. Nebyla doceněna účast našich za hranicemi na prvním odboji, který stavěl Masaryk na jejich pomoci. Je až zarážející, jak málo se cení jejich účast na druhém odboji.“ NĚMEČEK, J. Slíbivše rybu, podáváme hada. *Svobodné noviny*, 4. června 1946.

¹¹ Je zjevné, že krajanská politika České republiky vůči zahraniční diaspoře etnických Čechů nemá a nikdy neměla vzhledem k charakteru našich krajanských komunit potenciál budit takové vášně, jaké např. na Slovensku či v Rumunsku vyvolává krajanské zákonodárství maďarské. Tuto realitu reflektuje i „civilnější“ pojetí obnovené české státnosti založené na občanském, nikoli národním, principu. Viz preambuli ústavy České republiky uvozenou slovy „my občané České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku ...“.

¹² Úvahy o možném doplnění zákonné úpravy právního postavení fyzických osob o kategorii „krajani“ se přesto ozývají v české kotlině dodnes. Václav Pavlíček o tom výslovně činí zmínku ve své učebnici ústavního práva: Z hlediska rozsahu práv a svobod bychom podle něj měli *de lege ferenda* rozlišovat tyto skupiny osob: státní občané ČR – krajané – cizinci – azylanti – apatridé. Srov. PAVLÍČEK, V. *Ústavní právo a státověda. II. díl, Ústavní právo České republiky*. Praha: Leges, 2011, s. 395–396.

¹³ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky (2010–2013). Tisk č. 827. VI.n.z. o státním občanství ČR včetně důvodové zprávy.

¹⁴ Obdobně slovenský zákon č. 40/1993 Z.z., o státním občanství Slovenské republiky, novelizovaný zákonem č. 72/2022 Zz. upravuje podmínky udělování státního občanství Slovenské republiky potomkům bývalých československých občanů narozených na území Slovenské republiky (mohou požádat o udělení státního občanství SR za podmínky povoleného pobytu na území SR bez specifikace jeho délky) a osobám se slovenským původem po jednom z rodičů, prarodičů nebo praprarodičů. Zákon upravuje i podmínky udělování státního občanství SR osobám se statusem Slováků žijících v zahraničí.

¹⁵ V minulém, tj. osmém, volebním období Poslanecké sněmovny byl předložen vládní návrh novely zákona o státním občanství ČR; jeho projednávání však skončilo spolu s volebním obdobím na jaře 2021. Novela by se byla předmětného ustanovení dotkla jen legislativně-technicky, tj. přečíslováním odstavců a vytříbením terminologie: Zákon by nadále nehovořil o nabytí státního občanství „prohlášením“, nýbrž „na základě prohlášení“.

o reemigrační klauzuli, neboť udělení státního občanství zde není podmíněno „návratem do vlasti“. Nejedná se ani o krajanskou klauzuli, neboť pro udělení státního občanství zde není rozhodný národnostní původ, nýbrž státní občanství předků.

Zákonným fundamentem přesídlování krajanů do ČR je dnes § 66 odst. 1 písm. b) zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců, který přitom krajanů ani slovem nezmiňuje: „Povolení k trvalému pobytu se bez podmínky předchozího nepřetržitého pobytu na území vydá cizinci [...] který o vydání tohoto povolení žádá z jiných důvodů hodných zvláštního zřetele.“ Usnesení vlády ministra vnitra ukládá, aby příslušnost cizince ke krajanské komunitě subsumoval právě pod onen důvod zvláštního zřetele hodný. Roku 2014 totiž vláda formou usnesení o dvou přílohách stanovila nové zásady české krajanské politiky.¹⁶ První příloha usnesení stanovuje „zásady politiky vlády České republiky ve vztahu k přesídlení cizinců s prokázaným českým původem (krajanů), žijících v zahraničí“, přičemž vychází ze zkušeností s reemigrací krajanů z jihovýchodní a východní Evropy, která probíhá od 90. let v rámci tzv. tiché krajanské politiky české vlády.¹⁷ Cílem je umožnit trvalé přesídlení do ČR i těm krajanům, kteří z objektivních důvodů nemohou splnit podmínky stanovené § 71 odst. 1 zákona o pobytu cizinců, zejména proto, že se nacházejí v nepříznivé bezpečnostní či sociální situaci.¹⁸ Druhá příloha usnesení pak dává ministru vnitra k dispozici širokou paletu nástrojů k realizaci reemigrační akce.

Na sociálním rozměru přesídlování krajanů do České republiky je vidět historická paralela s reemigrační akcí třetí republiky: V poválečném entuziasmu byl „velmi zdůrazňovaný charakter reemigrace jako ‚účinné pomoci‘. Podle této interpretace žila část našich zahraničních krajanů ‚v zemích s rozvráceným hospodářstvím, takže jejich reemigraci je můžeme zachránit před zkázou hospodářskou a v některých případech též před škodami na zdraví a na životech‘. Reemigrace tak byla svým způsobem představována (vyjádřeno současným pojmem) jako velká humanitární akce.“¹⁹

Poválečná reemigrace do Československé republiky

„Právo na návrat a usazení se na území Československa těch osob, které v minulosti z Československa nebo z území právních předchůdců Československa emigrovaly a byly české nebo slovenské národnosti“ prvně deklaroval dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.²⁰ Tímto byl překročen původní rámec Košického vládního programu, který považoval za zvláštní úkol toliko „urychlené provedení repatriace všech věrných občanů republiky do jejich domovů“. Tedy zatímco programové prohlášení Fierlingerovy

¹⁶ Česká republika na rozdíl od zbylých států tzv. visegrádské čtyřky nikdy klasický krajanský zákon neměla. Krajanské zákony definují, kdo patří do okruhu krajanů, zavádějí krajanské průkazy (u našich sousedů např. „Karta Polaka“ či „osvedčenie Slováka žijúceho v zahraničí“), přesně upravují kritéria a proces získání takového průkazu a stanovují výhody svěřící jeho držitelé.

¹⁷ HALÁSZ, *op. cit.*, s. 140.

¹⁸ Na poskytnutí asistence při přesídlení není právní nárok. Více viz na webových stránkách Ministerstva zahraničních věcí ČR: Krajané – Aktuální informace o migraci. [online]. [cit. 05.07.2022]. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/krajanane.aspx?q=Y2hudW09NA%3d%3d>.

¹⁹ SPURNÝ, *op. cit.*, s. 291 nebo také zde: NA, fond Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace 1938–1951 (značka „MPSP-R“), ka. 534, Důvodová zpráva k vládnímu nařízení jímž se krajanům vracejícím se do vlasti přiznávají některé úlevy.

²⁰ PAVLÍČEK, *op. cit.*, s. 178.

vlády počítalo výslovně s provedením akce repatriační,²¹ reemigrační akci předjímá až výše citovaný dekret, podle něhož mohl v rámci osídlení žádat o přiděl půdy příslušník českého, slovenského nebo jiného slovanského národa, přičemž oprávněný žadatel musel být „státně a národně spolehlivý“.

Dne 20. srpna 1945 zaslalo Ministerstvo vnitra spolku Československý ústav zahraniční (dále „ČÚZ“) vyhotovení výnosu ve věci „repatriace zahraničních krajanů“, který stanovil, že ministerstvo „běže na vědomí a uzná za platné osvědčení o národní a politické spolehlivosti vydaná ČÚZ [...] a vyrozumí podřízená místa, aby tato potvrzení současně respektovala jako potvrzení vydaná Národními výbory“.²² Po únorovém *coup d'état* roku 1948 agendu prověřování reemigrantů nejprve v rámci spolku ČÚZ převzal akční výbor, aby byla následně zcela předána orgánům státní správy.²³ Vydávání osvědčení o státní a národní spolehlivosti postrádala zákonnou úpravu a praxe ve vyřizování této agendy byla proto nejednotná. „Aby na dobu, než zmíněné otázky se dostane úpravy zákonné, byla zjednána náprava nedostatků a závad nynější praxe,“ stanovil Zemský národní výbor v Praze formou vyhlášky č. 141/1947 Ú.l. směrnice upravující vydávání osvědčení. V zemi České se tak stalo 17. ledna 1947; v zemi Moravskoslezské 1. února 1947, a to formou výnosu Zemského národního výboru v Brně č. 5073-II/11-1947. K přijetí zákonné úpravy nikdy nedošlo; vydávání osvědčení bylo zrušeno vyhláškou Ministerstva národní bezpečnosti č. 273/1951 Ú.l. ze dne 30. června 1951. Samotný výrok osvědčení zněl: „Jmenovaný vystupoval v cizině jako příslušník českého/slovenského národa a pokud je nám známo, neprovinil se proti národní cti. Žádáme čs. úřady a organizace, aby mu vycházely vstříc při budování nové existence ve vlasti. Podle vládních směrnic náleží zahraniční krajané mezi uchazeče s přednostními právy. Vydáno na doporučení čs. oblastních důvěrníků pro [...] na dobu od [...] do [...].“²⁴

Požadavek státní a politické spolehlivosti byl krom reemigrantů kladen i na tzv. národní správce. Obě tyto skupiny osob hrají v poválečné paměti československého pohraničí ústřední úlohu. Právě oni totiž „měli vytvořit vrstvu lidí, kteří budou chránit nemovitý

²¹ Na tomto místě je nezbytné ujasnit základní terminologii: Jakkoli jsou pojmy repatriace a reemigrace nezdávka používány synonymně, je v jejich významu jemný rozdíl: Repatriantem byla osoba národnosti české nebo slovenské (výjimečně jiné), která měla před 29. září 1938 trvalé bydliště na území ČSR, teprve po tomto datu se usadila v cizině a po válce se hodlala trvale přesídlit do ČSR. Reemigrantem byla oproti tomu osoba národnosti české nebo slovenské (výjimečně jiné), která měla před 29. září 1938 trvalé bydliště v cizině a po válce splnila podmínky k přesídlení do ČSR. Osobě jiné národnosti mohl být status repatrianta či reemigranta přiznán výlučně ministerstvem vnitra, a to pro její příbuzenský poměr k osobě české nebo slovenské národnosti. NA, fond MPSP-R 1938–1951, ka. 662, Směrnice ministerstva vnitra pro prověřování repatriantů a reemigrantů.

Ministerstvo vnitra svým výnosem ze dne 22. listopadu 1947 pojem reemigranta rozšířilo v tom smyslu, že „cizí státní příslušníky a bezdomovce české, slovenské nebo jiné národnosti, kteří měli své bydliště na území ČSR, ale odešli do ciziny v době zvýšeného ohrožení republiky a po osvobození se vrátili zpět, jest rovněž považovati za reemigranty“. NA, fond Československý ústav zahraniční II 1945–1968 (značka „ČÚZ II“), ka. 85, Moravskoslezský ZNV Ministerstvu vnitra v Praze ve věci státního občanství krajanů vracejících se do vlasti.

²² NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Výnos ministerstva vnitra č. A-4600-23/7-45-A ze dne 20. 8. 1945.

NA, fond ČÚZ II, ka. 86, Osvědčení národní a politické spolehlivosti.

²³ VACULÍK, J. Reemigrace zahraničních Čechů (od roku 1945). In: SCHELLE, K. (ed.). *Encyklopedie českých právních dějin*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, v koedici s Key Publishing, 2017. X. svazek, s. 124.

²⁴ NA, fond ČÚZ II, ka. 146, Osvědčení o národní a politické spolehlivosti.

i movitý majetek ‚po Němcích‘. Zároveň se počítalo s tím, že v budoucnu většina z nich spravovaný majetek, nebo alespoň jeho část, převezme do vlastnictví. [...] byl to pochopitelně velice účelný politický tah.“²⁵ Ze své podstaty však většina národních správců patřila k těm lidem, kteří za sebou neměli ve vnitrozemí „co ztratit“; bylo mezi nimi množství „zlatokopů“.²⁶ Na skutečnost, že „dostali půdu lidé, kteří k ní neměli žádný poměr“, upozorňoval zejména lidovecký poslanecký klub až v době, kdy již nešlo vývoj zvrátit.²⁷

Mezníkem v přípravě přesídlovací akce bylo usnesení vlády ze dne 31. července 1945, v němž byl dán všem, kteří měli v úmyslu navrátit se do republiky, „závazný slib“, že (1) repatriantům bude zachováno sociální pojištění, (2) výlohy spojené s repatriací budou uhrazeny státem, (3) vláda se pokusí uzavřít mezinárodní smlouvy o majetkoprávních otázkách repatriace, (4) repatriantům bude při usazení poskytnuta pomoc, (5) ve výrobním procesu budou repatrianti postaveni naroveň domácím zaměstnancům.²⁸ Vzhledem k tomu, že se v tomto dokumentu hovoří o repatriantech a nikoli reemigrantech, není zcela jasné, zda byl příslib adresován skutečně všem etnickým Čechům a Slovákům (byť třeba cizím státním příslušníkům), žijícím v zahraničí, z pozdějšího vývoje však můžeme usuzovat, že tomu bylo tak a v usnesení se jedná jen o terminologický nedostatek.

Ústavní zákon o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti

Ústavní zákon č. 74/1946 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti, který nabyl účinnosti dnem vyhlášení, tj. 29. dubna 1946, zůstává dodnes součástí českého právního řádu, a to i přesto, že byla v minulosti dekonstitucionalizován. Dle právních databází (jmenovitě Beck-online) se tak stalo po zániku ČSFR,²⁹ jak vyplývá z dalšího výkladu, sílu zákona ústavního tento předpis ztratil mnohem dříve. Úvodem se vztává otázka, proč byly v první a třetí republice zákony upravující státní občanství přijímány coby zákony ústavní a nikoli „běžné“, když i Ústavní listina stanovila, že „[p]odmínky nabývání, účinků a zániku státního občanství Československé republiky určuje zákon“. Odpověď poskytuje Jiří Hřebejk: „Důvodem [...] zřejmě byl požadavek hlavy 1, čl. 1 Smlouvy mezi čelnými mocnostmi spojenými a přidruženými a Československem podepsané v Saint Germain-en-Laye dne 10. září 1919 (č. 508/1921 Sb. z. a n.),

²⁵ SPURNÝ, *op. cit.*, s. 54.

²⁶ *Tamtéž*, s. 55.

²⁷ Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé (1946–1948). Stenoprotokol 61. schůze, 26. června 1947.

Srov. se slovy poslance Emila Weilanda (ČSNS): „Reemigrace je součástí naší osídlovací politiky, jejímž prvním úkolem bylo nahradit odsunutě Němce českým obyvatelstvem. V tom byl rozhodující spontánní nástup domácích osídlenců do pohraničí, který byl rychlý a mohutný zvláště hned v prvních měsících po revoluci. Byl ovšem také chaotický a neorganizovaný, byly v něm nežádoucí elementy, kořistníci a spekulant, využívající situace pro své sobecké zájmy, lidé, kteří napáchali veliké škody hmotné i mravní. Ale nebylo tehdy možno všemu tomu zabránit. [...] V tomto revolučním dění nebylo tehdy možno uplatnit ani práva přednostních uchazečů, ani zajistit místa reemigrantům.“ Jakkoli poslanec nahlížel nezdár kolonizace pohraničí na svou dobu mimořádně kriticky, jeho přičiny nehledal a celou věc hodnotil fatalisticky: „Byl to vývoj daný revolucí.“ Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé (1946–1948). Stenoprotokol 62. schůze, 1. července 1947.

²⁸ NOSKOVÁ, H. – VÁCHOVÁ, J. *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*. Praha: AV ČR. Ústav pro soudobé dějiny, 2000, s. 37.

²⁹ Srov. Čl. 112 odst. 3 ústavního zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky: „Ostatní ústavní zákony platné na území České republiky ke dni účinnosti této Ústavy mají sílu zákona.“

kteřá formulovala závazek Československa obsah následujících článků Smlouvy (č. 2 až 8) uznat za „základní zákony“.³⁰ Praxe užívání formy ústavního zákona pro předpisy státoobčanského práva byla započata přijetím ústavního zákona č. 236/1920 Sb. z. a n., kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabytí a pozbytí státního občanství a práva domovského v republice Československé, a výslovně od ní upustila až Ústava 9. května.³¹

Ústavodárce si dle důvodové zprávy k ústavnímu zákonu č. 74/1946 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti, vytkl za cíl umožnit rychlou kolonizaci pohraničí usídlením Čechů a Slováků jakož i jiných příslušníků slovanských národů, žijících v zahraničí. Od návratu zahraničních Čechů a Slováků do vlasti si totiž vláda slibovala „rychlé a podstatné populační posílení státu“. Ústavní zákon byl vyhlášen ve sbírce zákonů dne 29. dubna 1946.³²

§ 1 odst. 1 ústavního zákona stanovil, že se „Čechům a Slovákům, kteří jsou občany cizího státu nebo bezdomovci a kteří se přistěhovali nebo přistěhují na území Československé republiky na podkladě československé úřední přesídlovací akce, udělí [...] československé státní občanství, požádají-li o ně do 31. prosince 1950 a nebudou-li tomu brániti důvody veřejného zájmu zvláštního zřetele hodné. O žádosti rozhodne ministerstvo vnitra. Až do vyřízení takové žádosti považuje se žadatel za československého státního občana, vydalo-li mu ministerstvo vnitra osvědčení o správně podané žádosti.“ Již po pročetí prvního odstavce vidíme, že se zákonem stanovený postup odlišil od řádného naturalizačního řízení. Řízení se značně zjednodušilo a nevyžadovalo se při něm ani příslibu domovského práva, ani dokladů o možnosti obživy apod. Krajané byli vymezeni jako „Češi a Slováci, kteří jsou občany cizího státu nebo bezdomovci“. Pro úplnost dodávám, že dobová literatura se s výše nastíněným chápáním pojmu krajan neztotožnila a kriticky k tomu poznamenala: „[O]značení ‚krajanů vracejících se do vlasti‘ nevystihuje plně podstatu věci; jde nejen o krajany, kteří se vracejí do vlasti, nýbrž i osoby, které přesídlují na území [ČSR – pozn. autora] na němž se dříve nikdy nezdržovaly, stejně jako o osoby, které měly dříve československé státní občanství, pozbyly ho a nyní žádají jeho vrácení, a o osoby, které československého státního občanství nikdy neměly.“^{33,34} Z textu zákona každopádně nevyplývá, že by bylo potřeba prokazovat nějaký dřívější vztah k území ČSR, např. po předcích; zde se však dostáváme na tenký led problematiky chápání národa.

Již Patočka srovnával Jungmannovu koncepci národního obrození, ve které hraje ústřední roli jazyk, s Bolzanovou koncepcí teritoriálního národa, který je definován státoprávními

³⁰ HŘEBEJK, J. *Vývoj institutu státního občanství na území dnešní České republiky a recentní stav*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Právnická fakulta, školitel Aleš Gerloch, s. 39.

³¹ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., ústava Československé republiky.

³² Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé (1945–1946). Tisk č. 325.

³³ VERNER, V. *Státní občanství a domovské právo republiky Československé*. Praha: Právnické vydavatelství JUDr. Václav Tomsa, 1947, s. 172.

³⁴ Návrat se řecky řekne *nostos*. *Algos* pak znamená utrpení. V tomto světle není nostalgie nic jiného, než utrpení vyvolané neukojenou touhou se vrátit. Němci používají slovo nostalgie v řecké formě vzácně a raději říkají *Sehnsucht*: touha po něčem, co je nepřítomné; *Sehnsucht* se tedy může vztahovat jak na to, co bylo, tak i na to, co nikdy nebylo. Neplatí z ní nutně představa nějakého *nostos*. Pokud by silou pudící krajany k reemigraci nebyla nostalgie, nýbrž ona *Sehnsucht*, nebylo by skutečně na místě hovořit o jejich návratu (*nostos*). Srov. KUNDERA, M. *Nevědění: román*. Brno: Atlantis, 2021, s. 10–11.

dějiny a zemským patriotismem.³⁵ Provokativní otázka, zda nejsou moderní národy toliko romantické konstrukty 19. století, má ještě dnes potenciál rozvířit vody.³⁶ Preromantik Herder měl ve své době jasno: Jazyk byl pro něj přirozený stejně jako například rodina, která spontánně vyrůstá ze světa přírody, a národ byl podle něj neméně organickou formou; jeho definici národa tedy krom vědomí historické sounáležitosti určovaly i etnické znaky.³⁷ „Jsou-li národy prožívány jako etnické, kmenové, jde o danosti, o kterých nelze dost dobře vyjednávat,“ glosuje Petr Pithart.³⁸ A přece dnes o národnosti „vyjednávat“ lze, dle Čl. 3 odst. 2 Listiny si ji lze dokonce svobodně zvolit. Jakkoli se může zdát, že jsme již daleci hovořit o osudovosti „krve“ či „rasy“, jistý dualismus *destinace* na straně jedné a *predestinace* na straně druhé však i v dnešní ústavněprávní terminologii zrcadlí rozlišování přívlasků národní a etnický.³⁹ Komentářová literatura se dokonce nezděráhá hovořit o etnicitě jako o vrozené (sic) vlastnosti: „[P]říslušnost k etnické menšině není otázkou vůle jednotlivce, je to vrozená vlastnost.“ „[P]říslušnost k národnosti menšině je zpravidla záležitostí vůle jednotlivců.“⁴⁰ Nejnovější komentář autorského kolektivu Zdeňka Kühna oproti tomu, dle mého názoru rozumně, zdůrazňuje, že „podobně jako národnost, ani etnicitu nelze považovat za biologicky podmíněný pojem a jeho posouzení při právním hodnocení nelze zaměňovat za ověřování či posuzování nějakých biologických charakteristik“.⁴¹

Výhod zákona podle § 1 se mohly dovolávat jen osoby české a slovenské národnosti; právo na rozdíl od § 2 nesvědčilo příslušníkům jiných slovanských národů.⁴² Zákonnou definici osob české a slovenské národnosti však nemáme, ta byla ponechána (obdobně jako u provádění ústavního dekretu č. 33/1945 Sb.) správní praxi. Ministerstvo vnitra postup zkoumání národnosti žadatele záhy standardizovalo. V první řadě se zjišťovalo, k jaké národnosti se potenciální reemigrant v minulosti hlásil. Zjišťovalo se, zda navštěvoval školy s českým či slovenským vyučovacím jazykem (měl-li tu možnost) a jaký je jeho mateřský jazyk. Zkoumala se znalost českého či slovenského jazyka u příslušníků jeho rodiny (jaký vliv měl potenciální reemigrant po stránce národní na druhého manžela a na

³⁵ HVÍŽDALA, K. – PŘIBÁŇ, J. *Hledání dějin: o české státnosti a identitě*. Praha: Karolinum, 2018, s. 42–43.

³⁶ *Tamtéž*, s. 15–16.

³⁷ *Tamtéž*, s. 45.

³⁸ PITHART, P. *Obrana politiky II.: přednášky z let 1994–2018*. Praha: Leges, 2018, s. 65.

³⁹ Viz samotný nadpis hlavy třetí Listiny: Práva národnostních a etnických menšin.

⁴⁰ MATOUŠ, M. Čl. 24 [Zákaz postihování osob za příslušnost k národnosti a etnické menšině]. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. a kol. *Listina základních práv a svobod*. Praha: C. H. Beck, 2021, s. 732.

⁴¹ KÜHN, Z. *Listina základních práv a svobod: velký komentář*. Praha: Leges, 2022, s. 953.

⁴² Stejně jako krajanství, i slovanství bylo kategorií prvorepublikovému právu neznámou. Až košický vládní program deklaroval, že Československo bude stát „v jedné řadě s ostatními slovanskými státy“, hlavní orientace jeho zahraniční politiky se ponese „duchem slovanského přátelství“ a „slovanská orientace“ zesílí i v politice kulturní. GRONSKÝ, J. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. Díl druhý 1945–1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 21–33.

Poválečná slovanská orientace, coby kamufláž proruské politiky, se v Československu definitivně zdiskreditovala nejspíše roku 1968; znechucení z ní artikuloval doc. Milan Kundera: „[V]idím chybu střední Evropy v tom, co bych nazval ideologií slovanského světa. Říkám ideologií, neboť je to jenom politická mystifikace vyrobená v devatenáctém století. Češi [...] se jí s oblibou oháněli v naivní obraně proti německé agresivitě; Rusové ji naproti tomu rádi používali k ospravedlnění svých imperiálních záměrů.“ KUNDERA, M. *Unesený Západ*. Brno: Atlantis, 2023, s. 43.

výchovu svých dětí). Hodnotilo se jeho členství v krajaňských spolcích a skutečnost, zda vyhledával českou nebo slovenskou společnost. Až na posledním místě (sic) se zkoumal původ potenciálního reemigranta dle jeho rodokmenu. Příslušná směrnice ministerstva vnitra výslovně uváděla, že tento znak je spíše podpůrný, „poněvadž osoby původu českého nebo slovenského nemusí být ještě Čechy a Slováci (např. neovládají státní jazyk) a naopak osoby původu jiného než českého nebo slovenského mohou být spolehlivými Čechy nebo Slováci“. Byl uváděn příklad potomka náboženských exulantů, který prokázal svůj původ, ale neovládal český jazyk – nebyl uznán za Čecha a reemigrace mu byla odepřena.^{43,44} Dnešní terminologií bychom tedy řekli, že zákon Čechy a Slováci pojímal spíše jako etnické nežli národnostní kategorie; rozhodující byly rysy objektivně seznatelné, avšak ne nutně zděděné, natož vrozené.

Další pojem, na který bych rád upozornil, je pojem československé úřední přesídlovací akce. Tento pojem není totožný s pojmem reemigrační mise koordinované repatričním odborem Ministerstva práce a sociální péče, jakou byla např. Československá přesídlovací komise v Oradea, v Sofii, či v Bělehradu, nýbrž je třeba mu rozumět jako pojmu širšímu, zastřešujícímu. V duchu extenzivního výkladu byly za osoby přistěhované na podkladě československé přesídlovací akce považovány i ty osoby, které přišly do ČSR jako příslušníci československé zahraniční armády.⁴⁵

Lhůta pro podávání žádostí o československé státní občanství byla původně stanovena do dvou let od účinnosti, tj. do 12. dubna 1948. Výše je však coby *dies ad quem* stanoven 31. prosinec 1950; při citaci totiž vycházím ze znění pozdějších předpisů. Ústavní zákon č. 74/1946 Sb. byl novelizován dvakrát. Prvně se tak stalo 29. dubna 1948 ústavním zákonem č. 107/1948 Sb. Lhůta k podání žádostí o udělení československého státního občanství se tímto prodloužila do 31. prosince 1949. Za pozornost stojí poslední věta § 1 novely: „Další prodloužení této lhůty lze provést zákonem.“ Bylo snad úmyslem ústavodárce dekonstitucionalizovat s účinností od 1. ledna 1950 slova ústavního zákona dotýkající se lhůty a jejího stanovení nadále ponechat prováděcímu zákonu? Pak se nabízí otázka, proč nebylo zvoleno elegantnější legislativně-technické řešení: V novelizovaném znění ústavního zákona mohla být místo slov „požádají-li o ně do 31. prosince 1949“ užitá vhodnější formulace „požádají-li o ně do 31. prosince 1949 nebo do dne pozdějšího, byl-li takový stanoven prováděcím zákonem“. Odpověď na nadnesenou otázku je velmi prozaická. Jelikož v dubnu 1948 bylo „na spadnutí“ přijetí nové Ústavy 9. května, skrz jejíž § 177 měly ústavní zákony upravující věci státního občanství pozbyť síly zákonů ústavních,⁴⁶ obeznámení legislativci při osnování novely ústavního zákona o udělení státního občanství

⁴³ NA, fond MPSP-R, ka. 662, Zásady rozhodování o repatriaci a reemigraci a směrnice pro prověřování repatriantů a reemigrantů (12. prosince 1946).

⁴⁴ V bývalých německých oblastech připojených po válce k Polsku „pokládala polská veřejnost a místní úřady potomky českých exulantů za Němce. Byla jim konfiskována půda, na majetek dosazena národní správa, stali se z nich občané druhého řádu a čekal je odsun. Tito přesídlelci se shodují v tom, že by se nebyli nikdy stěhovali, kdyby nebyla válka takto skončila. „Dostalo se nám zprávy, že Češi přijímají své potomky. Říkali jsme si, že spíš jít do Němce než zůstat v Polsku. Ale Čechy tolik netrpěly.“ Nežřídkým jevem bylo sblížení těchto reemigrantů – potomků pobělohorských exulantů s neodsunutými německými obyvateli v pohraničí. HEROLDOVÁ, I. Reemigrace po druhé světové válce. *Češi v cizině* 6, 1992, s. 45–46.

⁴⁵ VERNER, *op. cit.*, s. 173.

⁴⁶ § 177 odst. 2 ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky: „Ústavní zákony upravující věci státního občanství pozbývají tímto dnem povahy ústavního zákona.“

krajanům vracejícím se do vlasti patrně předjímalí brzkou dekonstitucionalizací tohoto předpisu. K té pak skutečně došlo dnem účinnosti nové ústavy, tj. 9. červnem 1948. Snad proto si poslanci Ústavněprávního výboru příliš nelámali hlavy nad dočasnými vnitřními rozpory novely ústavního zákona. Svě poslední změny se pak zákon č. 74/1946 Sb. dočkal až v době, kdy byl zákonem „běžným“ – počátkem roku 1950. Tehdy (22. února 1950) byla krajanům vracejícím se do vlasti retroaktivně s účinností od 1. ledna 1950 prodloužena lhůta k podání žádosti o udělení československého státního občanství, a to do 31. prosince 1950.⁴⁷ prodloužení o další rok bylo třeba proto, že „transporty reemigrantů z Bulharska se proti očekávání zpozdily a z Jugoslávie se nepodařilo uskutečnit přesídlení všech přihlášených“. Počítalo se tedy s tím, „že se z Jugoslávie budou [i nadále – pozn. autora] individuálně stěhovat ti, jimž byla reemigrace československými orgány povolena“.⁴⁸

Ustanovení § 1. odst. 1 bylo konstruováno tak, že reemigrant, který se přistěhoval na podkladě československé úřední přesídlovací akce, měl na československé státní občanství právní nárok;⁴⁹ dle důvodové zprávy mohl mít takový „jistotu“, že se stane státním občanem. Tím se udílení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti zásadně odlišilo od řádné naturalizace, kdy úřad rozhodoval o žádosti podle volného uvážení a v nevyhovění nebylo lze spatřovat porušení veřejného subjektivního práva žadatele. Udělení státního občanství při naturalizaci bylo „aktem milosti“ – ani tehdy, když byly splněny všechny předpoklady pro naturalizaci, nevznikal na udělení státního občanství právní nárok. Tato doktrína byla zdůvodněna tím, že stát „musí přihlížeti k tomu, aby neudělal státního občanství osobám, jež z důvodu kvality morální, z důvodů politických a hospodářských mohly by státu býti na škodu nebo býti nepohodlnými“.⁵⁰ Obdobné úvahy vedly ústavodárce ke konstrukci, kdy právní nárok reemigranta na udělení státního občanství vznikl až po jeho přestěhování na podkladě úřední přesídlovací akce; povinností „příslušných komisí a misí, provádějících úřední přesídlovací akce“, a u nich působících expertů ministerstva vnitra, totiž bylo řádné prověření potenciálních přesídlenců. Navzdory právnímu nároku, který reemigrantovi po přestěhování do republiky vznik, mohlo ministerstvo vnitra stále jeho žádosti nevyhovět z důvodů veřejného zájmu zvláštního zřetele hodných, nemohlo však rozhodovat podle volné úvahy (*a contrario* k § 2 odst. 1).⁵¹ K pojmu důvodů veřejného zájmu zvláštního zřetele hodných můžeme odcitovat judikát Nejvyššího správního soudu, který byl roku 1947 otištěn v Bohuslavově sbírce: „Při tom nepodává předpis ten [předpis odlišný od ústavního zákona č. 74/1946 Sb. – pozn. autora] žádnou legální definici pojmu

⁴⁷ Zákon č. 25/1950 Sb., kterým se prodlužuje lhůta k podání žádosti o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti.

⁴⁸ Národní shromáždění republiky Československé (1948–1954). Tisk č. 414.

⁴⁹ Srov. dikci § 1 („[...] **udělí se** československé státní občanství, požádají-li o ně [...] a nebudou-li tomu brániti důvody veřejného zájmu zvláštního zřetele hodné. O žádosti rozhodne ministerstvo vnitra.“) s dikcí § 2: „[...] **může býti uděleno** československé státní občanství, požádají-li o ně [...]. O žádosti rozhodne ministerstvo vnitra podle volné úvahy.“ Reemigrace v režimu § 1 nebyla jen privilegovanou naturalizací jakou byla reemigrace v režimu § 2, nýbrž byla způsobem udělení státního občanství *sui generis*.

⁵⁰ HÁCHA, E. – HOETZEL, J. – WEYR, F. – LAŠTOVKA, K. *Slovník veřejného práva československého, Svazek II: I až O*. Brno: Polygrafia, 1932, s. 984–985.

⁵¹ Nevyhovění žádosti o udělení státního občanství reemigrantovi v režimu § 1 by do sféry jeho veřejných subjektivních práv zasáhlo a judikatura týkající se naturalizace („úřad není povinen sdělit žadateli důvody, jimiž se při své úvaze dal vésti“) by zde nebyla relevantní. Pro citovanou právní větu viz. *Bohuslavova sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*. Praha: Právnícké vydavatelství (V. Tomsa), roč. 23, č. 1–11, s. 439.

„veřejný zájem“ a rovněž nenalézáme jeho definici v oněch četných předpisech jiných, které jím operují. Široký a mnohotvárný obsah pojmu „veřejný zájem“ na poli veřejného práva vede k poznání, že nutno přihlídnouti při bližším určování jeho obsahové náplně v první řadě k věcnému obsahu té které normy, s pojmem tím pracující. Při tom nelze ovšem přehlédnouti intenci a úmysl, který ona norma sleduje.⁵² Výklad neurčitého právního pojmu důvody veřejného zájmu zvláštního zřetele hodné tak odvisel od výkladu ministerstva vnitra. Domnívám se, že důvody mohly být obdobné, jako u „státní a národní nespolehlivosti“, která se dle správní praxe ministerstva vnitra zkoumala dle předem vymezených kritérií, přičemž na první místo byl kladen zájem bezpečnosti státu. Kategorie nespolehlivých, kteří se prohřešili „proti zájmům a vůdčím zásadám ČSR“, byly kazuisticky vypočteny dobovou směrnicí. Najdeme mezi nimi soudce či státní úředníky nepřátelské státní správy i samo-správy, učitele nebo profesory vyučující na školách s německým nebo maďarským vyučovacími jazyky po 29. 9. 1938, různé stupně důstojníků a poddůstojníků nepřátelské branné moci atd. atpod.⁵³ Dobové vysvětlivky shodně uvádějí jako jediný obsah důvodu veřejného zájmu zvláštního zřetele hodného dřívější činnost reemigranta nepřátelskou vůči ČSR.⁵⁴

Jestliže se Čech nebo Slovák za úřední pomoci přestěhoval do ČSR, mělo mu být, slovy důvodové zprávy, „udělení československého státního občanství zabezpečeno a umožněno, aby již před jeho udělením požíval všech práv státního občana, tedy např. i práva volebního, [sic – pozn. autora] odpovídá-li jeho žádost při předběžném zkoumání stanoveným podmínkám“. Ustanovení § 1. odst. 1 tak návětím „považuje se za“ konstruovalo právní fikci státního občanství. Na reemigranta majícího osvědčení o správně podané žádosti vydané ministerstvem vnitra se tak hledělo jako na státního občana ČSR, a to až do vyřízení jeho žádosti. Obdobný institut, kdy bylo žadatele považovati za československého státního občana až do vydání rozhodnutí, se prvně vyskytnul v ústavním dekretu č. 33/1945 Sb.

Ústavní zákon výslovně nežádal pro reemigranty v režimu § 1 odst. 1 propuštění ze státního svazku cizího státu, teoreticky tak hrozil *bipolitismus*, k čemuž však v praxi hromadných reemigračních akcí nedocházelo, ježto pozbytí původního státního občanství upravovaly mezinárodní smlouvy, na jejichž podkladě se transfery konaly. Jiná situace však nastala v režimu reemigrace podle § 2 odst. 1. Ani v tomto režimu ústavní zákon propuštění ze státního svazku cizího státu výslovně nežádal. Požadavek výnosů ministerstva vnitra, aby státní příslušníků cizích států při **naturalizaci** doložili propuštění ze státního svazku, popř. ztrátu státního občanství, proto správní praxe analogicky rozšířila i na „**reemigraci**“ osob slovanské národnosti v režimu § 2 odst. 1.⁵⁵

§ 2 totiž upravil druhou kategorii reemigrantů a sice těch, kteří se do ČSR přestěhovali sami, bez úřední přesídlovací akce; v odst. 1 stanovil: „Čechům a Slovákům a příslušníkům jiných slovanských národů, kteří jsou občany cizího státu nebo bezdomovci, kteří se přistěhovali nebo přistěhují na území Československé republiky po osvobození tohoto území od

⁵² *Tamtéž*, roč. 28, č. 1–12, s. 72.

⁵³ NA, fond MPSP-R, ka. 662, Zásady rozhodování o repatriaci a reemigraci a směrnice pro prověřování repatriantů a reemigrantů (12. prosince 1946).

⁵⁴ *Nové zákony a nařízení Československé republiky*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1946, s. 233.

⁵⁵ NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Moravskoslezský ZNV Ministerstvu vnitra v Praze ve věci státního občanství krajanů vracějících se do vlasti.

nepřátelské okupace a u nichž jsou jinak splněny předpoklady § 1, může být uděleno československé státní občanství, požádají-li o ně do 31. prosince 1950 a osvědčí-li, že nebyli nikdy trestáni pro těžký delikt, spáchaný z pohnutek nízkých nebo nečestných, neprohřešili se proti zájmům republiky Československé a jejím vůdčím zásadám a nepřipadnou na obtíž veřejné dobročinnosti. O žádosti rozhodne ministerstvo vnitřní podle volné úvahy. Až do vyřízení takové žádosti považuje se žadatel za československého státního občana, vydalo-li mu ministerstvo vnitřní osvědčení o správně podané žádosti.“

Režim § 2 byl širší, neboť se vztahoval na všechny Slovany. Reemigranti podle § 2 neměli na rozdíl od reemigrantů podle § 1 na udělení státního občanství právní nárok, a to jim proto mohlo být (ne)uděleno podle volné úvahy. Poněvadž nebyli tito úředně prověřeni před přesídlením, měly být jejich žádosti a doklady přezkoumány před udělením státního občanství, aby se do ČSR, slovy důvodové zprávy, „nevetřely živly nežádoucí“. Výklad pojmu „živly nežádoucí“ poskytuje dobový komentář, jehož slova mohou z dnešní perspektivy znít poněkud úsměvně: „Těmito předpoklady sleduje se vyloučení z naturalizace živel s hlediska veřejných zájmů, zejména i s hlediskem populačního (vliv dědičnosti) nežádoucí, jako osoby se sklonem k těžké kriminalistice [zjevně míněno ‚kriminalitě‘ – pozn. autora], alkoholiky, tuláky, prostitutky, osoby duševně méněcenné, těžké mrzáky apod., dále pak fašisty, přísluhovače německého nacismu atd.“⁵⁶

Jakkoli bylo postavení žadatelů podle § 2 oproti žadatelům podle § 1 znevýhodněné, oproti žadatelům o řádnou naturalizaci bylo stále privilegované. Cílem zákona bylo poskytnout všem Slovanům zjednodušenou možnost nabytí československého státního občanství. Dle zkušeností Moravskoslezského zemského národního výboru byly hojně případy, kdy režimu § 2 využívali příslušníci slovanských národů, kteří do ČSR přesídlili ilegálně. Ačkoli se stěhovali i dva roky od konce války, formálně přicházeli „po osvobození“ a podali-li žádost včas, spadali pod ustanovení § 2 odst. 1.⁵⁷

Zdálo by se tedy formálně správné, že osoby, byť i české či slovenské národnosti, které se do republiky přestěhovaly před 5. květnem 1945,⁵⁸ nespadaly pod ustanovení tohoto zákona a mohly československé občanství nabýt jen cestou řádné naturalizace. Přesto se správní praxe vyvinula odchýlně. Reemigrační odbor ministerstva sociální péče dal pojmovému znaku, že reemigrantem je osoba, která se navrátila nebo přestěhovala do ČSR po osvobození tohoto území od nepřátelské okupace, extenzivní výklad: „Tato podmínka není dána jenom u těch osob, které se přistěhovaly nebo navrátily na území ČSR po osvobození celého tohoto území, nýbrž že je splněna ve všech těch případech, kdy došlo k návratu nebo přestěhování na tu kterou část území ČSR v době jejich příchodu již osvobozenou.“⁵⁹ Ani tento způsob výkladu však nepřipouštěl, aby za reemigraci mohly být považovány případy, kdy k příchodu na území ČSR došlo ještě v době, kdy toto území ještě osvobozeno nebylo. I zde ovšem správní praxe nakonec připustila výjimky a již extenzivní výklad dále rozšířila pro případy zcela zvláštního zřetele hodné: „Za takového [...] případy bylo by

⁵⁶ *Nové zákony a nařízení Československé republiky*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1946, s. 235.

⁵⁷ NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Moravskoslezský ZNV Ministerstvu vnitřní v Praze ve věci státního občanství krajanů vracejících se do vlasti.

⁵⁸ Nařízení vlády č. 31/1945 Sb., jímž se stanoví konec doby nesvobody pro obor předpisů o obnovení právního pořádku.

⁵⁹ NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Charakter reemigranta ve smyslu ústavního zákona č. 74/1946 Sb.

možno pokládati jenom ty, kde příchodu té které osoby na území ČSR dosud neosvobozené došlo bezprostředně před osvobozením, a to v důsledku pohybu fronty přibližujícím se k hranicím ČSR.⁶⁰

Jak v režimu reemigrace podle § 1 odst. 1 tak i v režimu reemigrace podle § 2 odst. 1. platila společná ustanovení § 1 odst. 2 až 5.⁶¹ Jedním z takovýchto společných ustanovení bylo zmocnění ministerstva vnitra k přenesení působnosti podle tohoto zákona na jiné orgány veřejné správy vyhláškou v Úředním listě. Ministerstvo vnitra této možnosti využilo; dne 6. května 1947 vydal ministr vnitra Nosek vyhlášku „o působnosti při udílení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti“ v níž podle § 1 odst. 5 ve spojení s § 2 odst. 2 ústavního zákona č. 74/1946 Sb. stanovil, že se působnost ministerstva vnitra podle §§ 1 a 2 téhož ústavního zákona přenáší na zemské národní výbory, na Slovensku na pověřenectvo vnitra. Tato vyhláška nabyla účinnosti dne 1. června 1947.⁶² Prověřování „národní a politické spolehlivosti“ reemigrantů bylo nadto postoupeno spolku ČÚZ. Jím vydané osvědčení platilo podle výnosu ministerstva vnitra č. A-4600-23/7-45-A ze dne 20. 8. 1945 jako osvědčení Národního výboru.⁶³ ČÚZ nebyl jiným orgánem veřejné správy, nýbrž osobou práva soukromého, která se vykonavatelem veřejné správy stala až tímto přenesením.⁶⁴

§ 3 ústavního zákona stanovil, aby písemnosti a úřední vyhotovení k provedení tohoto zákona byly osvobozeny od poplatků a dávek za úřední úkony ve věcech správních. Osvobození od dávky z úkonů správních a kolků mělo umožnit reemigrantům, v převážné většině „případům sociálně slabým“, nabytí státního občanství bez finančních nákladů. Dle důvodové zprávy „zatěžuje předepisování a kontrolování zaplacení dávky za úřední úkony značně řízení a jelikož lze očekávat, že bude projednán značný počet žádostí, umožní se osvobozením od dávky a poplatků také rychlejší vyřízení spisů“. Je však nutno zdůraznit, že byly osvobozeny jen písemnosti podle tohoto ústavního zákona. Podal-li přistěhovalec po udělení státního občanství žádosti další, např. o osvědčení o státním občanství podle vyhlášky č. 225/1926 Sb., musel je kolkovati jako každý jiný občan.⁶⁵ Na to později reagoval zákonodárce přijetím zákona č. 181/1947 Sb., o poplatkových úlevách při úpravě právních poměrů přestěhovalců, přistěhovalců a některých jiných osob, který osvobodil navrátilce od některých poplatků za úřední úkony ve věcech správních.⁶⁶ Přestože zákon výslovně poskytl reemigrantům osvobození od veškerých poplatků souvisejících se žádostmi o československé státní občanství, některé obce od reemigrantů požadovaly poplatky za udělení domovského práva, nežádka v tisícových částkách. O tomto nezákonném postupu informoval časopis Československý svět ve článku „Reemigranti, neplaťte za domovské právo“. ČÚZ kupříkladu intervenoval v případě, kdy byl reemigrant nucen zaplatit 1 500 Kčs.⁶⁷

⁶⁰ NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Charakter reemigranta ve smyslu ústavního zákona č. 74/1946 Sb.

⁶¹ Stanovil tak § 2 odst. 2.

⁶² Úřední list Československé republiky. Praha: Ministerstvo vnitra, 1945–1961. Částka 68 ze dne 9. května 1947, s. 502.

⁶³ NA, fond ČÚZ II, ka. 86, Osvědčení národní a politické spolehlivosti.

⁶⁴ VACULÍK, *op. cit.*, s. 124.

⁶⁵ Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé (1945–1946). Tisk č. 325.

⁶⁶ Viz. NA, fond MPSP-R, ka. 535, Sdělení Ministerstva financí k výkladu zákona č. 181/1947 Sb.

⁶⁷ *Československý svět: orgán Československého ústavu zahraničního*, 10. listopadu 1947.

Závěr

Cílem tohoto článku bylo poukázat na vybrané aspekty aplikace ústavního zákona č. 74/1946, o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti, a širší odborné veřejnosti představit některé poznatky vynesené na světlo při bádání v archivních fondech poválečného Ministerstva práce a sociální péče a spolku ČÚZ. Studie poukazuje na skutečnost, že reemigrace v režimu § 1 citovaného ústavního zákona nebyla jen privilegovanou naturalizací jakou byla reemigrace v režimu § 2, nýbrž byla způsobem udělení státního občanství *sui generis*, na něž vznikal právní nárok. Pozornost je věnována dobovému extenzivnímu výkladu, který bychom mohli vystihnout slovy *in favorem remigrationis*. Tak například pojem osvobození území ČSR od nepřátelské okupace, či pojem československé přesídlovací akce, byl správní praxí poválečné republiky interpretován mimořádně široce. Nadto přináší článek zamyšlení nad chápáním národa, které bylo a je klíčové při stanovování krajské reemigrační politiky státu, a hledám paralely s recentní krajskou politikou české vlády.

V neposlední řadě upozorňuji na skutečnost, že na reemigranty bylo v poválečné republice nezdůrazněno jako na „přivandrovalce“ a „poločechy“.⁶⁸ Ačkoli byla vládními činiteli zdůrazňována jejich dějinná úloha při budování homogenní národní pospolitosti, představovala reemigrantská společenství v Československu nové menšiny, jejichž příslušníci se dostávali do sporů s Čechy – zejména národními správci „z vnitrozemí“.⁶⁹ V kontrastu s rétorikou vládních představitelů zdůrazňující přednostní práva reemigrantů referovali předúnoroví žurnalisté o realitě reemigrace a reemigrantech samotných jako o „bludných postavách našeho pohraničí, lidech na okraji občanských práv, osídlencích na paběrkách“.⁷⁰ Pohoršoval se zejména spolek Československý úřad zahraniční, který se pasoval do role advokáta zájmů krajanů a reemigrantů: „Je opravdu těžko pochopitelné, jak může ještě dnes někdo říci reemigrantovi: ‚Nikdo vás sem nezval.‘ Vláda Československé republiky je tedy podle těchto ignorantů ‚nikdo‘. A takový občan si říká ‚správný Čech‘!“⁷¹ Toto nastínění dobové reality je důležité pro pochopení kontextu reemigrace. Přestože krajané, kterým bylo uděleno československé státní občanství, tvořili *de iure* privilegovanou skupinu, jejíž příslušníci požívali zvláštních práv, a jímž bylo vrcholnou politickou reprezentací garantováno slyšení a všestranná podpora, ve skutečnosti bývali

⁶⁸ Insinuači reemigrantů si všímal zejména sociálnědemokratický tisk. LINHART, J. Volání zklamaných. *Právo lidu: časopis hájící zájmy dělníků, maloživnostníků a rolníků*, 26. října 1946.

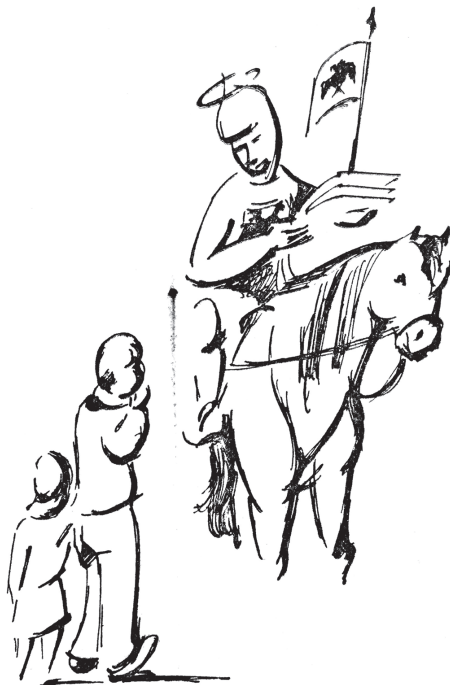
Totéž tvrdí svědectví dochovaná v archivních fondech: „[K]rajané jsou zvláště v našem pohraničí dosti často nejen slovně uráženi, ale i tělesně napadáni a ohrožováni.“ NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Dopis Sdružení zahraničních Čechů v Praze ze dne 30. června 1949 adresovaný ČÚZ. Např. člen MNV v Bohosudově mluvil o reemigrantech jako o „přivandrovalcích“, republice neprospěšných, kteří přišli „Pán Bůh ví odkud“. NA, fond ČÚZ II, ka. 85, Dopis Svazu reemigrantů v ČSR ze dne 8. ledna 1947 adresovaný ČÚZ.

⁶⁹ Na neutěšenou situaci v pohraničí a nekompetenci osadníků upozorňoval opakovaně např. poslanec Jindřich Nermuť (ČSL), což popuzovalo poslance KSČ: „Nermuť patří k těm poslancům, kteří chodí po našich vesnicích a mluví demagogické referáty, mluví celou řadu nepravd, mluví takovým způsobem, že se člověk zděsí, jak je možné [...] aby vypravoval naši vesnici o tom, že když se mají v pohraničí česat švestky, místo toho, aby si vzal osídlenec žebřík, strom uřízne, aby mohl česat pohodlně se země.“ Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé (1946–1948). Stenoprotokol 62. schůze, 1. července 1947.

⁷⁰ NĚMEČEK, J. Co s reemigrací? *Svobodné noviny: list Sdružení kulturních organizací*, 25. října 1946.

⁷¹ BERÁNEK, J. Češi praví a „přivandrovalí“. *Československý svět – orgán Československého ústavu zahraničního*, 10. listopadu 1947.

místy pro svou jinakost, zejména na úrovni místních komunit, ostrakizování. Zde se práce dotýká problematiky integrace reemigrantů do české a slovenské společnosti a otázky jejich zvláštních práv a sociálního zabezpečení, kterážto oblast by si zasluhovala samostatnou právněhistorickou studii.

Kreslil: Košp.

Reemigrant:

»Svatý Václave, dědici české země, nedej zahynouti také nám, reemigrantům...«

Svatý Václav:

»Moment — máš přiznán vůbec charakter reemigranta podle zákona číslo 74 Sbírkky zákonů a nařízení ze dne 12. dubna 1946, úředně? Máš vysvědčení zachovalosti? Jaké jsi navštěvoval školy? Mluvil jsi česky? Jak jsi na tom s národní a politickou spolehlivostí? — A co státní občanství? — No — a pak by se snad dalo něco udělat...«

Československý svět — orgán Československého ústavu zahraničního, 25. února 1947, s. 5.